

**Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків**

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

**до дипломної роботи бакалавра на тему: Церковно-ідеологічна та
військово-політична діяльність духовно-рицарських орденів у Середні
віки.**

**Виконала студентка 4 курсу
Група ІЗ-31
Спеціальність: 032 історія та археологія
Волкова Юліана Сергіївна
Керівник: Литовченко Сергій Дмитрович**

Харків 2025

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історичні засади та передумови виникнення духовно-рицарських орденів.....	9
1.1 Що таке духовно-рицарські ордени, їх виникнення та розвиток.....	9
1.2 Основні духовно-рицарські ордени ,які виникли в Середні віки.....	10
Розділ 2. Основна діяльність духовно-рицарських орденів у Середні віки	16
2.1. Основні релігійні та ідеологічні функції ,які виконували ордени.....	16
2.2. Характеристика організаційної побудови орденів, їх внутрішньої ієрархії, системи навчання та підготовки членів орденів до військової та духовної діяльності	18
2.3. Фінансові ресурси орденів, джерела їхнього доходу, володіння землями та монастирями, а також торгові та економічні зв'язки з іншими державами.....	20
2.4. Основні напрями військових кампаній орденів, їх участь у хрестових походах	22
Розділ 3 Діяльність духовно-рицарських орденів як рушій політичних та культурних перетворень.....	28
3.1.Роль орденів у підтримці, або протистоянні королям та князям, їх участь у політичних інтригах ,дипломатичних місіях і союзах.....	28
3.2.Політична роль духовно-рицарських орденів у державотворчих процесах середньовічної Європи.....	31

3.3.Роль орденів у розвиток освіти, мистецтва, архітектури та культури, а також вплив на соціальні структури того часу.....	33
3.4.Вплив діяльності і орденів на розвиток релігійних, військових та культурних традицій Європи.....	37
3.5.Характеристика основних орденів, таких як Тевтонський орден, Орден храмовників, Орден госпітальєрів, їх відмінності у церковно- ідеологічній та військово-політичній діяльності, а також їх взаємодію між собою.....	38
Висновки.....	48
Список використаних джерел.....	50

ВСТУП

Середньовіччя — складна та багатогранна доба в історії людства, яка охоплює приблизно тисячолітній період між падінням Західної Римської імперії у V ст. та початком Нового часу у XV ст. Цей період позначився глибокими трансформаціями у сфері політики, релігії, культури та соціальної організації європейського суспільства. Одним із найяскравіших і найхарактерніших феноменів середньовічної Європи стало становлення інституту лицарства — військово-феодального стану, що поєднав у собі елементи військової доблесті, релігійного фанатизму та феодальної лояльності.

Лицарство, як особливий соціальний прошарок, сформувалося в умовах постійної військової загрози, міжособних конфліктів і необхідності захисту християнських цінностей. Лицарі не лише виконували військові обов'язки перед сюзеренами, а й мали дотримуватися певного етичного кодексу, що поєднував військову доблесть, вірність, благочестя та пошану до церкви. Згодом ці ідеї трансформувалися у діяльність особливих організацій — духовно-рицарських орденів, що стали важливими політичними та релігійними інститутами.

Зародження духовно-рицарських орденів тісно пов'язане з подіями Хрестових походів — серії релігійно-військових експедицій, метою яких було визволення Святої Землі від мусульманського контролю. Саме в умовах перших походів виникають такі організації, як Орден тамплієрів, госпітальєрів та Тевтонський орден. Вони об'єднували риси чернечого служіння та лицарського воїнства, що робило їх унікальними утвореннями середньовічного світу. Водночас ці ордени стали дієвими політичними

гравцями: володіли землями, утворювали власні адміністративні системи, брали участь у війнах, дипломатії та економічних відносинах.

Церковно-ідеологічний компонент діяльності духовно-лицарських орденів полягав у їхній офіційній меті — захисті християнських святинь і паломників, боротьбі з «невірними» та розширенні впливу християнства на Сході. Водночас у внутрішньому устрої орденів панувала сувора дисципліна, чернечий спосіб життя, обітниця послуху, бідності та безшлюбності. Таким чином, ордени поєднували релігійні принципи з практикою збройної боротьби, що робить їх унікальним явищем в історії Середньовіччя.

З іншого боку, військово-політична роль орденів була не менш вагомою. Вони виступали союзниками або противниками монархів, впливали на хід військових кампаній, розбудовували фортеці, організовували адміністрації на завойованих землях. Їхня активна участь у європейській та близькосхідній політиці зробила їх серйозним чинником міжнародних відносин середньовічної доби. Особливо яскраво це виявилось у діяльності Тевтонського ордену на території Східної Європи, зокрема на землях сучасної Польщі, Литви та України.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою глибшого осмислення середньовічних ідеологічних конструкцій, які вплинули на формування європейської цивілізації. Аналіз історії духовно-рицарських орденів дозволяє краще зрозуміти взаємозв'язок між релігією та політикою, а також виявити механізми впливу церкви на військову справу, соціальні структури та міжнародну політику.

У дипломній роботі на тему «Церковно-ідеологічна та військово-політична діяльність духовно-рицарських орденів у Середні віки.» об'єктом дослідження є духовно-рицарські ордени як історико-соціальні та

політичні інституції Середньовіччя., а предметом дослідження – церковно-ідеологічні засади та військово-політичні аспекти діяльності духовно-рицарських орденів у контексті релігійно-політичних процесів Середньовічної Європи.

У даній роботі досліджуються духовно-рицарські ордени — Тамплієри, Госпітальєри та Тевтонці — в межах періоду від кінця XI до початку XVI століття. Саме в цей хронологічний відрізок припадає формування, розквіт і трансформація основних християнських військово-монаших організацій, які мали визначальний вплив на хід Хрестових походів, політичну історію Європи та християнсько-мусульманські взаємини.

Територіально дослідження охоплює ключові регіони діяльності орденів: Святу Землю (особливо Єрусалим, Акру), Середземноморський простір (Кіпр, Родос, Мальта), Центральну та Східну Європу (зокрема Пруссію, Лівонію, Польщу, Литву), а також території Західної Європи, де ордени мали свої госпіталі, замки, командорства та адміністративні центри. Такий підхід дозволяє комплексно розглянути як релігійні, так і політико-соціальні аспекти їх діяльності у широкому географічному контексті.

Історіографія проблеми дослідження держав хрестоносців на Сході та духовно-лицарських орденів є досить розвиненою й представлена широким колом наукових праць, переважно в контексті загальної історії хрестових походів. Над цією тематикою плідно працювали як європейські, так і українські науковці, що дозволяє комплексно проаналізувати роль і значення духовно-рицарських орденів у політичному, релігійному та військовому контексті Середньовіччя.

Серед радянських дослідників важливими для розуміння досліджуваної теми є праці І. Кривушина¹ та П. Віймара², які у своїх

1. И. И. Кривушин - Ранневизантийская церковная историография. Научное издание. Санкт-Петербург, Издательство «АЛЕТЕЙЯ», 1998. - 255 с

2. Віймар, П. Хрестові походи: міф та реальність священної війни / П. Віймар ; пер. з фр. О. Захарова. – Харків : Фоліо, 2003. – 413 с.

роботах приділяють значну увагу хрестовим походам, формуванню держав хрестоносців та діяльності духовно-лицарських орденів. Найбільш фундаментальною працею з даної проблематики є книга М.А. Заборова «Хрестоносці на Сході»³, яка комплексно аналізує політичний устрій, адміністративну систему та вплив духовно-лицарських орденів на державне становлення латинських держав у Леванті.

У європейській історіографії помітне місце займають дослідження британського історика Джонатана Райлі-Сміта, зокрема його праці «The Crusades: A History»⁴ та «The First Crusade and the Idea of Crusading»⁵, в яких розглядається як релігійна мотивація хрестових походів, так і участь в них орденів госпітальєрів, тамплієрів та інших. Також заслуговують на увагу праці Крістофера Тайрмена, зокрема книга «God's War: A New History of the Crusades»⁶, яка детально аналізує ідеологічну основу хрестових походів та їхній зв'язок із політичною діяльністю духовно-лицарських організацій.

Вагомий внесок у вивчення діяльності орденів зробив французький дослідник Ален Демюрже, особливо його праця «The Last Templar»⁷, яка дає уявлення про роль Ордену Тамплієрів у політичному житті Європи. Серед німецьких істориків слід згадати Ханса Еберхарда Майєра, автора праці «The Crusades»⁸, де подається глибокий аналіз хрестових походів з урахуванням близькосхідного контексту.

Таким чином, сучасна історіографія засвідчує глибокий інтерес дослідників до проблематики церковно-ідеологічної та військово-політичної

3. Заборов, М. А. Крестоносцы на Востоке / М. А. Заборов. — Москва : Наука, 1980. — 320 с.

4. Riley-Smith, J. The Crusades: A History. — Yale University Press, 2005. - New Haven

5. Riley-Smith, J. The First Crusade and the Idea of Crusading. — Yale University Press, 2007. - New Haven

6. Тайрмен К. Війна Бога. Нова історія хрестових походів / пер. з англ. А. Іщенко. — Київ : Темпора, 2015. — 672 с.

7. Демюрже, А. The Last Templar: The Tragedy of Jacques de Molay / А. Демюрже ; пер. з англ. О. Захарова. — Лондон : Profile Books, 2009. — 300 с

8. Майєр, Г. Е. The Crusades / Г. Е. Майєр ; пер. з нім. Дж. Гіллінгем. — 2-ге вид. — Нью-Йорк : Oxford University Press, 1988. — 354 с.

діяльності духовно-лицарських орденів. Їхні праці формують необхідне підґрунтя для комплексного аналізу цього феномену в межах європейської середньовічної цивілізації.

Мета роботи — визначити церковно-ідеологічну та військово-політичну діяльність духовно-рицарських орденів у Середні віки, їхню роль у суспільно-політичних процесах Європи та Близького Сходу.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати історичні передумови виникнення духовно-рицарських орденів.

2. Охарактеризувати основні принципи організації та діяльності найвідоміших орденів (тамплієри, госпітальєри, тевтонці).

3. Визначити ідеологічні засади функціонування орденів та їхній вплив на розвиток християнської релігійної думки.

4. Розглянути участь орденів у військових кампаніях та політичному житті Європи та Близького Сходу.

5. Дослідити значення орденів у контексті європейської історії Середньовіччя та спадщину, яку вони залишили.

Методологічну основу дослідження становить принцип історизму, який передбачає вивчення діяльності духовно-рицарських орденів у контексті конкретних історичних умов, з урахуванням політичних, соціальних та релігійних чинників епохи Середньовіччя. Застосовано також системний та міждисциплінарний підходи, що дозволяють комплексно проаналізувати ордени як багатофункціональні структури, які поєднували церковну, військову та ідеологічну діяльність. У процесі дослідження використано низку загальнонаукових і спеціальних історичних методів: порівняльно-історичний — для зіставлення діяльності різних орденів у різних регіонах; хронологічний — для послідовного викладу етапів їхнього

розвитку; історико-генетичний — для з'ясування витоків і трансформацій орденських інституцій; метод аналізу джерел — для роботи з хроніками, папськими буллами, нормативними актами та іншими текстами, що висвітлюють погляди на роль орденів; а також метод синтезу — для узагальнення отриманих результатів. Поєднання цих методів дозволило забезпечити цілісне розуміння церковно-ідеологічної та військово-політичної діяльності духовно-рицарських орденів у Середні віки.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків; містить 55 сторінок тексту, 1 таблицю.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДУХОВНО-РИЦАРСЬКИХ ОРДЕНІВ.

1.1. Що таке духовно-рицарські ордени, їх виникнення та розвиток

Духовно-рицарські ордени — це релігійно-військові організації, що виникли у Західній Європі в період Хрестових походів. Їхня діяльність об'єднувала чернечі традиції з воєнною службою. Члени орденів були монахами за обітницями, але воїнами за способом життя. Основними цілями цих орденів були захист християнських святинь і паломників, участь у «священній війні» проти мусульман, язичників або еретиків, а також управління завойованими територіями⁹.

Ідеологія орденів спиралася на концепт *militia Christi* — «воїнства Христового»⁴. На відміну від монашества, яке боролось зі злом через духовну практику, рицарі-ченці боролися із зовнішніми ворогами християнства за допомогою зброї. Їхня діяльність трактувалася як релігійна місія, і навіть смерть у бою вважалася мучеництвом¹⁰.

Передумовами виникнення орденів стали¹¹:

- релігійне піднесення та посилення ролі Церкви в житті середньовічного суспільства;
- соціальна та економічна криза у Європі (неврожаї, голод, перенаселення, нестача землі);
- зростання кількості озброєних, але безземельних лицарів — так званих «мандрівних воїнів», які потребували нової мети;

9. Forey, A. *The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries* Macmillan, - Toronto 1992. с.4

10. *Krak des Chevaliers* // UNESCO World Heritage Centre.

11. *The Crusader States* // Encyclopaedia Britannica. с.62

- заклик до Хрестових походів, виголошений папою Урбаном II у 1095 році, який дав офіційне благословення на ведення війни під знаком хреста;
- заснування держав хрестоносців, які потребували сталого військового захисту від мусульман.

Поява духовно-рицарських орденів стала відповіддю на ці виклики: вони об'єднали в собі християнську відданість і лицарську доблесть, ставши важливою опорою латинської християнської експансії на Сході¹².

1.2 Основні духовно-рицарські ордени, які виникли в Середні віки.

Після успішного завершення Першого хрестового походу (1096–1099) на землях, відвойованих у мусульман, хрестоносці створили низку християнських держав на Близькому Сході. Ці утворення, відомі як держави хрестоносців, стали головною опорою латинського християнства в регіоні. Вони існували в умовах постійної загрози з боку мусульманських армій і значною мірою покладались на підтримку духовно-рицарських орденів.

У результаті Першого хрестового походу було створено чотири основні держави хрестоносців:

1. Єрусалимське королівство (1099–1291) — головна й найвпливовіша держава, зі столицею спочатку в Єрусалимі, а після його втрати — в Акрі.
2. Князівство Антіохійське (1098–1268) — на півночі Сирії,

12. Forey, A. The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries Macmillan, - Toronto 1992 с. 24

важливе стратегічне й торгове місто.

3. Графство Едеське (1098–1144) — перше з утворених, але й перше, що впало.

4. Графство Тріполі (1109–1289) — на узбережжі сучасного Лівану, важливий торговий центр.

Ці держави функціонували за феодалним принципом: король чи князь роздавав землі васалам, будувалися замки, вводилося західноєвропейське право та податкова система.

Графство Едеське було першою з держав, заснованих на Близькому Сході учасниками першого хрестового походу (1096-1099 рр), що існувала в XII-XIII століттях на Сході Близького Сходу. У той же час його історія вивчена найменш повно¹³.

У 1098 р. хрестоносці захопили Едессу у Месопотамії. Тут було створене графство Едеське, воно дісталось Болдуїну Фландрському. Рицарі обложили Антіохію, але завдяки зраді одного з начальників фортизм змогли взяти. Почалась розправа з мусульманами і пограбування. Врешті решт місто дісталось Боемунду Тарентському, який став князем Антіохійським. Це остаточно посварило Візантію з хрестоносцями. Візантійські війська, скориставшись послабленням турок, зуміли повернути деякі області в Малій Азії¹⁴.

Едеське графство складалося з кількох володінь, що знаходилися в різних частинах Сирії. Найбільші міста графства – це Едеса (сучасне місто Алеппо) та Турбесіппа (сучасне місто Джарабулус на кордоні Туреччини та Сирії). Управління графством було здійснюване графами Едеського, які були назначені імператором Фредериком Барбаросою. Графи займалися військовими справами та адмініструванням краю. На підпорядкуванні

13. Baldwin I |Crusader, Latin Kingdom, Palestine // Encyclopedia Britannica. с. 88

14. Housley, N. Religious Warfare in Europe // Н. Гауслі. — Оксфорд 1400–1536. — Oxford University Press, 2002. с. 5

графства знаходилася велика кількість феодалів, які були вірними союзниками графів.

Антиохійське князівство – друга з християнських держав, заснованих хрестоносцями під час 1-го хрестового походу на території сучасних Сирії та Туреччини. Держава утворена в 1098 після завоювання Антиохії Боемундом I Тарентським. Проіснувало князівство до 1268 р¹⁵.

На початку XII століття князівство перебувало у васальній залежності від Візантії, а з 1119 – від Єрусалимського королівства. До складу князівства входила територія, що розташовувалась між середземноморським узбережжям сучасної Сирії та річкою Євфрат, у першій половині XII століття до його складу входила також Рівнинна Кілікія³. Князь Антиохійської держави був сюзереном Едеського графства (до 1144р.), а з 1163 – графства Тріполі, з яким в 1207 Антиохія була об'єднана Боемундом IV¹⁶.

Коли ми вже дізналися загальну інформацію про Антиохійське князівство, перейдемо більш детально до історії його заснування. Поки один з керівників Першого Хрестового походу Балдуїн Булонський та Танкред Тарентський знаходились в Кілікії і Месопотамії, де Балдуїн заснував Едеське графство, інші хрестоносці продовжили наступ на південь та 21 жовтня 1097 під проводом Боемунда Тарентського осадили Антиохію. Місто, товсті стіни якого були надійно укріплені чотирма сотнями веж, виявилось воістину неприступним, і облога тривала всю зиму 1098 року. У таборах хрестоносців поширювалися хвороби та наступив голод. Становище було настільки жахливим, що за свідченням очевидців-

15. Райхельт В. Релігійні ордени середньовіччя / пер. з нім. В. Гончаренка. — Київ : Либідь, 2002. — 320 с. с. 171

16. Райхельт В. Релігійні ордени середньовіччя / пер. з нім. В. Гончаренка. — Київ : Либідь, 2002. — 320 с. с. 180

хроністів, вони були змушені пустити на м'ясо своїх коней. Існують записи про те, що іноді справа доходила до канібалізму і воїни голодуючі поїдали тіла своїх померлих товаришів¹⁷.

Зрештою Боемунд знайшов вихід. Він підмовив воїна з гарнізону Антіохії, колишнього християнина, відкрити міські ворота, і так 3 червня 1098, після восьми місяців облоги, хрестоносці врешті-решт змогли увійти в Антіохію. Декілька днів у місті тривала кривава різанина, а через чотири дні до стін Антіохії прибула мусульманська армія під проводом мосульського атабека Кербоги і в свою чергу осадила місто. Імператор Візантії Олексій Комнін збирався спочатку надати хрестоносцям допомогу, але почувши, ніби мусульмани відбили місто, розгорнув війська назад. Лише чудом була відбита атака мусульман. Проте далі ще точилися суперечки хто ж буде керувати містом, зрештою князем Антіохії став Боемунд Тарентський.

Єрусалимське князівство було створено в результаті успішної Першої хрестової експедиції. Це була феодальна держава на території Східного Середземномор'я з центром у місті Єрусалимі. Князівство існувало з 1099 по 1291 рік.

Князівство було утворене після захоплення Єрусалиму хрестоносцями у 1099 році. Після цього Єрусалимське князівство відіграло важливу роль у християнській політиці та культурі на Сході. Князівство було засноване з метою підтримки і захисту християнських святинь у Єрусалимі. Керувалось королями і королевами з Булонської (1099—1143), Анжуйської (1143—1205), Монфератської (1205—1228), Гогенштауфенської (1228—1268) і Лузіньянської династій (1268—1291). Столицею був Єрусалим (1099—1187,

17. Riley-Smith, J. *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus*, — Macmillan, Toronto 1967. с.140

1229–1244); згодом — Тир (1187–1191) і Акра (1191—1229, 1244—1291).

Більш детально ознайомимось з історією заснування Єрусалимського королівства. У червні 1099 року хрестоносці дійшли до Палестини, захопили Віфлеєм, Рамлу та Лідду, а вже 15 липня штурмом був взятий сам Єрусалим, де вчинили жорстоку розправу над євреями та мусульманами. Вже через тиждень, 22 липня 1099 р. у храмі Гробу Господнього було проголошено створення Єрусалимського королівства на чолі з Готфрідом де Бульйоном, який на відміну від більш титулованішого і заможного Раймунда Тулузького, погодився на посаду світського правителя. Відмовившись від титулу короля «у місті, де Христос був коронований терновим вінцем», він прийняв титул барона і «Захисника Гробу Господнього».

Орден Госпітальєрів Святого Йоанна Єрусалимського (Мальтійський орден) виник у 1099 році як братство, що опікувалося паломниками й хворими. Поступово братія стала військовою силою, яка брала участь у боротьбі проти мусульман у Палестині, на Родосі, Мальті. Гасло ордену — «*Tuitio fidei et obsequium pauperum*» («Захист віри та служіння бідним»).

Орден Храму, або тамплієри, був створений близько 1119 року. Їхньою метою був захист паломників та святинь у Святій Землі. Завдяки підтримці папства орден перетворився на одну з найвпливовіших організацій Європи. Їх обвинувачували в ересі, і 1312 року орден було офіційно розпущено, а майно конфісковано.

Тевтонський орден був затверджений у 1198 році. Спочатку його діяльність зосереджувалась у Палестині, але згодом він переніс свою базу до Пруссії та Прибалтики, де провадив агресивну політику християнізації язичницьких племен. Його вплив поширювався на Польщу, Литву, північні території Русі.

Орден виник у Єрусалимі після 1099 року як релігійне братство на честь Гробу Ісуса Христа. Попри втрату Єрусалима, він зберіг свою діяльність завдяки підтримці францисканців і існує до сьогодні як католицький орден.

Унікальний орден, заснований для догляду за прокаженими. Його члени — як здорові лицарі, так і прокажені, що брали участь у боях. Орден виконував гуманітарну та військову функції, рідкісні для середньовічної Європи¹⁸.

Орден дракона: заснований у 1408 році для захисту християнських територій від османської експансії. Його членами були визначні політичні та військові діячі, зокрема Влад Цепеш (Дракула).

Національні ордени: в Іспанії та Португалії в період Реконквісти виникли ордени Сантьяго, Калатрава, Алькантара, Авіський орден. Їхнє завдання — боротьба з маврами. Вони мали автономію, замки, землі та були важливою частиною королівської політики.

Ордени мали чітку ієрархію, яка включала:

- Великого магістра — верховного лідера ордену;
- комтурів — керівників окремих округів;
- братів-лицарів — воїнів;
- сержантів — молодших воїнів або службовців;
- капеланів — духовенство ордену¹⁹.

Орденський статут визначав не лише військову дисципліну, а й повсякденне життя: розпорядок дня, молитви, одяг, харчування. Члени

18. Forey, A. *The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries* Macmillan, - Toronto 1992. с. 257

19. *Military Orders and Administration // Crusades-Encyclopedia* с. 33

орденів носили характерний одяг із хрестом — символом посвяти: білий плащ з червоним хрестом (тамплієри), чорний з білим хрестом (тевтонці) тощо²⁰.

Посвята в орден супроводжувалася ритуалами, молитвами, символічними жестами. Кожен орден мав свій герб, девіз, прапор, архітектурний стиль фортець.

Духовно-рицарські ордени виконували не лише військові, а й:

- релігійні функції — захист християнства, поширення віри;
- адміністративні — управління завойованими землями;
- гуманітарні — організація шпиталів, опіка над паломниками;
- освітні та культурні — вплив на архітектуру, мову, право;
- економічні — ордени володіли землями, маєтками, займалися

торгівлею та фінансами.

Їхній вплив сягав найвищих щаблів європейської політики. Деякі ордени мали дипломатичні місії, укладали угоди з монархами, змагалися за владу з державами²¹.

20. Флорі, Ж. Хрестові походи та лицарство, XI–XII століття / Ж. Флорі. — Брюссель : De Boeck Université, 1998. с. 106

21. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993. с. 278

Розділ 2. Основна діяльність духовно-рицарських орденів у Середні віки

2.1. Основні релігійні та ідеологічні функції орденів

Духовно-рицарські ордени стали наріжним каменем держав хрестоносців, відіграючи важливу роль у численних аспектах їхнього існування та розвитку. Їхній внесок можна умовно поділити на кілька основних напрямків, що забезпечували стабільність і потужність хрестоносних держав²².

Перш за все, ордени займалися військовою обороною. Тамплієри, госпітальєри та пізніше тевтонці володіли численними фортецями, серед яких виділяється одна з найбільш відомих — Крак де Шевальє²³. Ці фортеці слугували ключовими опорними пунктами для захисту територій, організації оборонних операцій, утримання військ і забезпечення охорони важливих караванних шляхів, що з'єднували хрестоносні держави з іншими частинами християнського світу.

Значний внесок ордени зробили й у сфері адміністративного управління. Орденські командорства мали власні закони, податкові системи, суди, що надавали їм фактичний статус автономних одиниць, іноді навіть зі значною політичною та економічною владою. Ці організації виконували роль паралельних державних структур, що допомагали забезпечувати ефективне управління хрестоносними землями.

Дипломатія була ще одним важливим напрямком діяльності духовно-рицарських орденів. Їхні представники активно брали участь у переговорах з різними політичними акторами того часу, включаючи мусульманських

22. Military Orders of the Middle Ages // World History Encyclopedia. с. 132

23. Crusader Religious Practices and Education // World History Encyclopedia. с. 176

володарів, Візантію, папську курію, а також європейських монархів. Вони виконували роль посередників у мирних переговорах та укладанні угод, що сприяло стабільності в хрестоносних держави та забезпечувало певні політичні вигоди.

Господарська діяльність орденів була не менш важливою. Вони активно розвивали землеробство, забезпечували торговельні зв'язки, володіли шпиталями, портами і складами, що сприяло зростанню економіки хрестоносних держав²⁴. Завдяки цим підприємствам ордени не тільки підтримували свою економічну незалежність, але й стали важливими учасниками міжнародної торгівлі.

Зокрема, Єрусалимське королівство спиралося на потужні фортифікаційні структури госпітальєрів та тамплієрів, що зміцнювали його обороноздатність і забезпечували контроль над територіями. Тамплієри часто зосереджувалися в глибині території, де брали на себе управління сільськими громадами та контролювали стратегічні перевали, що забезпечували доступ до важливих торгових і військових шляхів. Госпітальєри, у свою чергу, переважно діяли на прибережних територіях, де забезпечували морську логістику, контролювали порти і були основними гравцями в морській торгівлі, що відіграло вирішальну роль у житті хрестоносців²⁵.

Таким чином, духовно-рицарські ордени стали важливими не лише як військові організації, але й як потужні адміністративні, дипломатичні та економічні інститути, які забезпечували процвітання і стабільність хрестоносних держав²⁶.

Головною метою створення духовно-рицарських орденів була

24. Housley, N. *Religious Warfare in Europe* // Н. Гауслі. — Оксфорд 1400–1536. — Oxford University Press, 2002 с. 56

25. Riley-Smith, J. *The Crusades: A History*. — Yale University Press, 2005. - New Haven с. 247

26. Knights Templar. *Encyclopædia Britannica*. с. 153

охорона та поширення християнської віри. Їхня діяльність мала глибоко релігійний сенс: служіння Богу через захист святинь, боротьбу з «невірними», опіку над паломниками, побудову храмів, монастирів і госпіталів²⁷. Орденська ідеологія формувалася на основі католицького світогляду, а діяльність орденів вважалася формою християнського подвигу.

Окрім активної участі у Хрестових походах, ордени виступали носіями християнської ідеології через участь у публічних обрядах, хрещення язичників, поширення католицької літератури та вплив на релігійну освіту. У багатьох випадках ордени замінювали світську владу, організовуючи місцеву адміністрацію згідно з принципами християнської моралі.

2.2. Організаційна структура, внутрішня ієрархія та система підготовки

Держави хрестоносців, зокрема Єрусалимське королівство, були феодалними монархіями, що поєднували елементи традиційної феодалної структури з особливостями церковної теократії. Це означало, що політична і соціальна організація цих держав була тісно переплетена з релігійними інститутами та ідеологією християнства, що виявлялося в участі духовенства на всіх рівнях державного управління та у прийнятті важливих політичних рішень²⁸.

Єрусалимське королівство мало класичну для феодалізму структуру, де на чолі стояв король, але його влада була значною мірою обмежена і залежала від підтримки інших верств суспільства. Крім короля, важливу

27. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993с. 42

28. Ердман, К. Походження ідеї хрестового походу / К. Ердман. — Штутгарт : W. Kohlhammer, 1935. с. 191

роль у політичному житті королівства відіграла рада баронів, що складалася з найбільш впливових аристократів, землевласників і представників військових орденів. Лицарі також брали участь у прийнятті рішень, оскільки їхній військовий статус та контроль над значними територіями надавали їм суттєву політичну вагу.

Однак на відміну від європейських феодальних держав, в яких світська влада часто була визначальною, в Єрусалимському королівстві важливу роль відігравали представники духовенства, зокрема Патріарх Єрусалимський. Він не лише очолював релігійні справи, а й мав значний політичний вплив, оскільки він був одним із основних радників короля і мав прямі зв'язки з папським престолом. Папа Римський, у свою чергу, мав власне представництво в королівстві і через своїх посланців, таких як легати та кардинали, здійснював вплив на політичні процеси²⁹.

Особливістю єрусалимських держав було їх постійне військове становище, адже хрестоносці були змушені вести боротьбу з мусульманськими державами, що обумовлювало високий рівень військової мобілізації і постійну загрозу зовнішніх нападів. Це ставило на перший план питання оборони та збереження контролю над стратегічними територіями, що вимагало значної концентрації сил і ресурсів. У зв'язку з цим, адміністрація держав хрестоносців мала виражену мобілізаційну спрямованість — організація військових сил, постійна підготовка до бойових дій, а також забезпечення фінансування для тривалих воєнних кампаній³⁰.

Влада короля в таких умовах часто була умовною і залежала від підтримки ключових соціальних груп, зокрема баронів і військових орденів, які володіли значними територіями і здатні були забезпечити необхідну військову допомогу в разі війни або внутрішніх конфліктів³¹. Барони, які

29. Crusader Church Hierarchy // World History Encyclopedia c. 157

30. Riley-Smith, J. The Crusades: A History. — Yale University Press, 2005. - New Haven c. 273

31. The Crusader States // Encyclopaedia Britannica c. 181

фактично були вождями своїх володінь, мали велику автономію та права на управління земельними ресурсами, що забезпечувало їм політичну незалежність, але одночасно зобов'язувало до надання військової допомоги королю під час зовнішніх загроз.

Завдяки тісному переплетенню світської і церковної влади, політична ситуація в Єрусалимському королівстві завжди була складною і залежала від численних зовнішніх і внутрішніх факторів, таких як підтримка папи Римського, дипломатичні угоди з іншими християнськими державами, а також баланс сил між баронами і військовими орденами. Тому король не завжди міг діяти самостійно і часто вимушений був враховувати інтереси цих могутніх груп у процесі ухвалення рішень³².

Духовно-рицарські ордени мали чітку внутрішню організацію. На чолі стояв Великий Магістр. Його обирали з-поміж братів-лицарів, зазвичай шляхетного походження. Під його керівництвом працювала рада, а далі йшли пріори, командори, маршали, скарбники, капелани та інші адміністратори.

Військова і духовна підготовка кандидатів до вступу в орден включала дисципліноване чернече життя, богословську освіту, фізичні тренування, вправи з мечем і списом. Існувала сувора система послуху та звітності, яка забезпечувала єдність і стабільність орденської структури³³.

2.3. Фінансові ресурси та економічні зв'язки орденів

Джерела доходів духовно-рицарських орденів були надзвичайно різноманітними, що дозволяло їм підтримувати потужну економічну та військову інфраструктуру в умовах постійних воєн та адміністративних потреб. Оскільки ордени володіли великими територіями, укладали

32. Райхельт В. Релігійні ордени середньовіччя / пер. з нім. В. Гончаренка. — Київ : Либідь, 2002. с. 196

33. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993с.221

численні угоди з монархами і папством, а також вели різноманітну господарську діяльність, їхні джерела доходів охоплювали багато напрямків.

Одним з основних джерел доходу були пожертви від монархів, папства та вірян. Високий духовний статус орденів, а також їхня роль у хрестових походах, створювали підґрунтя для отримання фінансування від різних верств суспільства. Монархи і держави часто надавали орденам значні кошти як для підтримки їхніх військових кампаній, так і для збереження стабільності в християнському світі. Папа Римський, зокрема, надавав їм економічні привілеї та дозволи на збір пожертв, що також ставало важливим джерелом фінансування. Віряни, у свою чергу, активно жертвували кошти та землі на підтримку святого діла орденів, вірячи, що це забезпечить їм спасіння.

Прибутки з орденських маєтків у Європі становили ще одне важливе джерело доходів. Орденам належали великі земельні наділи в різних частинах Європи, включаючи Францію, Іспанію, Італію та інші регіони. Землі часто отримувалися внаслідок дарувань або в результаті військових перемог. Ордені управляли цими територіями як феодалними володіннями, здобуваючи прибутки від сільськогосподарської діяльності, оренди земель, податків з населення, а також з інших господарських підприємств, що розвивалися на цих землях.

Митні збори, торговельні операції, ринки та ярмарки були ще одними суттєвими джерелами доходів для орденів. Як великі власники земель і стратегічно розташовані торгові центри, ордені контролювали важливі торговельні шляхи, що дозволяло їм брати митні збори з товарів, що проходили через їхні території або порти. Вони також активно брали участь у торгівлі через ринки та ярмарки, особливо в таких містах, як Венеція,

Генуя, Марсель, де були добре розвинуті торговельні зв'язки. Ордени мали власні склади і навіть порти, де зберігали та продавали різні товари, що приносило їм значні прибутки³⁴.

Однією з найбільш інноваційних форм доходу були банківські послуги, які активно розвивали ордени, зокрема орден Тамплієрів. Цей орден став справжнім фінансовим гігантом свого часу, пропонуючи послуги з позик, зберігання коштів, переказів і гарантування транзакцій. Тамплієри створили мережу «поштових» банків, де мандрівники та купці могли залишати свої гроші для безпеки або отримувати кредити для ведення бізнесу. Це сприяло розвитку економічної стабільності в усьому християнському світі, і надання фінансових послуг стало важливим джерелом доходу для орденів.

Також важливим джерелом доходу були доходи від здачі земель в оренду. Орденам належали великі території, частина з яких могла бути використана для сільськогосподарських або промислових потреб. Інша частина земель могла бути здана в оренду місцевим селянам чи торговцям, що приносило орденам стабільні фінансові надходження. Крім того, ордени часто займалися розвитком ремесел і виробництва, встановлюючи на своїх землях майстерні і мануфактури, де виготовляли різноманітні товари, від зброї до текстилю, що також забезпечувало додаткові доходи.

Завдяки своїй розвиненій мережі торговельних зв'язків, ордени підтримували економічні відносини з ключовими торговими центрами середземноморського світу, такими як Венеція, Генуя, Марсель, Сицилія та Константинополь. Це дозволяло їм не лише торгувати товарами, але й контролювати стратегічні торгові шляхи. Венеція і Генуя, зокрема, були важливими партнерами, оскільки ці міста мали великі торгові флоти і були центрів розвитку комерції в Середземномор'ї³⁵.

34. Riley-Smith, J. *The Crusades: A History*. — Yale University Press, 2005. - New Haven c. 57

35. Riley-Smith, J. *The Crusades: A History*. — Yale University Press, 2005. - New Haven c. 65

Ордени також активно контролювали виробництво і збут товарів на своїх землях. Вони мали свої майстерні, де виробляли різноманітні предмети: від зброї та обладунків до тканин і посуду. Це не лише забезпечувало потреби орденів, але й давало можливість експортувати продукцію за межі своїх територій, що приносило додаткові фінансові надходження. Крім того, вони мали значний контроль над ремеслами, зокрема по виробництву кераміки, металевих виробів, а також обробці шкіри та інших матеріалів, що теж приносило їм значні доходи.

Таким чином, джерела доходів духовно-рицарських орденів були багатогранними і різноманітними. Вони включали як традиційні форми доходу, такі як земельні володіння і митні збори, так і більш інноваційні — банківські послуги, що забезпечували стабільний фінансовий потік для цих могутніх організацій. Орденам вдалося налагодити торгові зв'язки з основними економічними центрами середземноморського світу, що дозволяло їм не лише фінансувати свої військові та адміністративні потреби, але й активно брати участь у розвитку середньовічної економіки.

Сільськогосподарських угідь. Фінансові ресурси дозволяли будувати укріплення, купувати зброю, винаймати найманців, підтримувати шпиталі.

2.4. Участь духовно-рицарських орденів у хрестових походах (1096–1272)

Усі великі ордени брали активну участь у Хрестових походах. Госпітальєри, тамплієри і тевтонці були ключовими силами у військах хрестоносців. Вони брали участь у битвах при Ніккеї, Антіохії, Єрусалимі, Акрі, а також у пізніших походах у Єгипет і Туніс. Тевтонський орден

зосередив свою діяльність у Прибалтиці, ведучи війни з литовськими та слов'янськими племенами.

Фортеці орденів, як-от Крак де Шевальє чи Маргат, стали символами архітектурної могутності і стратегічного мислення. Ордени брали участь у міжнародних союзах, втручалися у політику, іноді навіть вступали у конфлікти з християнськими володарями через власні амбіції.

Хрестові походи — це серія військово-релігійних експедицій, які відбувалися в XI–XIII століттях під егідою католицької церкви з метою завоювання та утримання Святої Землі. Участь у цих кампаніях духовно-рицарських орденів була не лише військовим обов'язком, а й частиною їхньої ідеології. Вони стали постійним елементом хрестового руху, адаптуючись до змін геополітики, релігійних настроїв і завдань.

Перший хрестовий похід (1096–1099): передумови створення орденів

Під час Першого хрестового походу духовно-рицарські ордени ще не існували в сучасному вигляді. Проте саме він став основою для їх створення. В 1099 році, після взяття Єрусалима, було закладено госпіталь святого Йоанна — майбутню основу Ордену Госпітальєрів. Його завданням було лікування поранених і допомога паломникам.

Також після захоплення міста постала потреба в охороні прочан, що подорожували до святинь. Це й стало підґрунтям для формування Ордену тамплієрів, який виник вже після завершення першого походу, в 1119 році.

Другий хрестовий похід (1147–1149): перша активна участь орденів

Цей похід був реакцією на падіння графства Едеси. Під час кампанії:

- Тамплієри виступили повноправною військовою силою і супроводжували французького короля Людовіка VII. Їх досвід в локальних умовах Святій Землі допоміг уникнути катастроф під час переходу через Сирію.

- Госпітальєри організували постачання та лікування поранених. Їхній гуманітарний досвід став основою майбутньої шпитальної системи.

- Тевтонського ордену ще не існувало — він з'явиться через півстоліття.

Цей похід виявив слабку координацію між світськими арміями та орденами, що призвело до поразки³⁶.

Третій хрестовий похід (1189–1192): стратегічне зростання орденів

Після поразки при Хаттіні (1187) і втрати Єрусалима, Тамплієри та Госпітальєри взяли на себе оборону християнських решток на узбережжі:

- Брали участь у облозі Акри, збудували власні фортеці в Тірі, Тортосі, Маргаті.

- Орден госпітальєрів перетворився на військово-госпітальну структуру.

- Тамплієри стали ядром оборони при укріпленнях і організували контратаки проти військ Саладіна.

Це був період консолідації військових функцій орденів і набуття статусу постійної сили у регіоні.

Четвертий хрестовий похід (1202–1204): політична пасивність

Орденам закидали надто миролюбне ставлення до західних монархів і папства, але вони не підтримали захоплення Константинополя латинськими хрестоносцями.

- Тамплієри і госпітальєри офіційно не брали участі в штурмі візантійської столиці — що свідчить про їхню лояльність до папської політики.

- Багато рицарів-неординців залишали ордени, щоб брати участь у грабунках — що Папа Інокентій III засудив.

П'ятий хрестовий похід (1217–1221): стратегічна активність у Єгипті

Метою було захопити Каїр, аби обміняти його на Єрусалим. Цей похід — один із найбільш координованих:

- Госпітальєри організували шпиталі для військ у Дамієтті.
- Тамплієри командували частинами, які проривали оборону мусульман на Нілі.
- Однак через суперечності між папськими легатами і світськими лідерами похід завершився відступом.

Шостий хрестовий похід (1228–1229): дипломатичний прорив

Цей похід відзначився укладанням мирної угоди між імператором Фрідріхом II і мусульманами:

- Орденам не сподобалась мирна угода, яка не передбачала захисту християн військовою силою.
- Тамплієри і госпітальєри критикували імператора й не визнали його авторитету.
- Починається розкол між орденами і Священною Римською імперією³⁷.

Сьомий хрестовий похід (1248–1254): участь у французькому поході до Єгипту

Цей похід очолював король Франції Людовік IX. Орденська участь:

- Госпітальєри діяли як медичний та транспортний корпус.
- Тамплієри вели бої при Мансурі та Фарискурі, але кампанія закінчилась поразкою та полонем Людовіка.

Восьмий хрестовий похід (1270) і останні спроби.

Цей похід знову очолив Людовік IX — цього разу проти Тунісу. Тамплієри та госпітальєри супроводжували французьке військо, але похід завершився катастрофою через епідемію.

37. Teutonic Order // Encyclopaedia Britannica. с. 54

Останній похід — 1271–1272, очолюваний Едвардом I (майбутнім королем Англії), виявився слабким і безрезультатним. Проте саме ордени:

- очолювали оборону решток християнських володінь до 1291 р.
- захищали Акру, останню християнську цитадель, до її падіння.

У 1212 р. був організований так званий дитячий хрестовий похід. Релігійні фанатики думали, що Свята Земля може впасти перед безгрішними дітьми. До Палестини з Франції і Німеччини вирушило близько 50 тис. беззбройних дітей і підлітків. Цей похід закінчився ганебно. Діти не витримали труднощів походу: багато з них загинули, частково були продані в рабство³⁸.

Попри свою організованість і ефективність, держави хрестоносців виявилися приреченими до падіння через низку внутрішніх і зовнішніх факторів. Хоча хрестоносні держави початково мали значну військову та економічну потужність, вони не змогли витримати постійного тиску з боку мусульманських держав і внутрішніх суперечностей.

Постійний військовий тиск з боку мусульманських держав, таких як мамлюки та селджуки, був однією з основних причин ослаблення хрестоносних держав. Протягом майже двох століть хрестоносці постійно захищали свої землі від мусульманських наступів. Мамлюки, особливо після перемог у битвах при Хомсі (1281) і Акрі (1291), змогли зрештою зруйнувати останні осередки хрестоносців на Сході. Незважаючи на численні фортифікації і підтримку з Європи, хрестоносці не мали достатньо сил, щоб утримати свої території, коли мусульмани почали активно контратакувати³⁹.

Відсутність єдності серед хрестоносців також суттєво послаблювала їхні позиції. Хоча формально існувала єдина хрестова держава, насправді

38. Райхельт В. Релігійні ордени середньовіччя / пер. з нім. В. Гончаренка. — Київ : Либідь, 2002. с.32

39. The Crusader States // Encyclopaedia Britannica с.249

постійно виникали конфлікти між баронами, орденами, королями та Патріархатом. Латинська аристократія була розділена на численні фракції, кожна з яких прагнула зберегти чи збільшити своє власне багатство і вплив. Барони часто суперничали за владу, ордени (як тамплієри, госпітальєри, тевтонці) мали свої власні політичні та економічні інтереси, а Патріарх Єрусалимський інколи мав суперечності з королями та аристократами. Це призводило до політичної нестабільності і не дозволяло ефективно реагувати на зовнішні загрози.

Обмежені людські ресурси були ще однією важливою проблемою для хрестоносних держав. Оскільки населення в самих державах було невеликим, хрестоносці постійно потребували нових рекрутів для поповнення своїх військ. Через величезні витрати на утримання армій та складну військову ситуацію, хрестоносці змушені були звертатися до Європи за допомогою, організовуючи нові хрестові походи або набираючи найманців. Але навіть із зовнішньою підтримкою, чисельність їхніх військ не була достатньою для ефективної оборони проти зростаючої військової могутності мусульман.

Непідтримка місцевого населення стала однією з найбільших перепон для стабільності хрестоносних держав. Багато місцевих арабів, вірменів, греків і навіть євреїв не підтримували латинську адміністрацію. Хрестоносці, хоча й намагалися використовувати місцеві ресурси, не змогли завоювати довіру або лояльність корінного населення. Місцеві християнські громади часто сприймали хрестоносців як чужинців і, зрештою, багато хто з них схилився до співпраці з мусульманськими державами, що дозволяло їм уникати репресій і домогтися кращих умов життя.

Падіння Акри в 1291 році стало символічною та практичною крапкою в існуванні Латинського Сходу. Це було остаточне падіння останнього

великого хрестоносного міста, що залишалося на Сході після ряду поразок. Після цього зникли останні пункти латинського контролю в Святій Землі, і хрестоносці змушені були відступити.

Однак діяльність духовно-рицарських орденів не припинилася. Вони перенесли свою діяльність на Захід. Госпітальєри після падіння Акри осіли на Родосі, а згодом на Мальті, де продовжили свою боротьбу як морські лицарі. Тевтонці, зокрема, зосередилися на Пруссії, де створили могутню державу, що мала значний вплив на північну Європу.

Таким чином, хоча хрестоносні держави не змогли довго витримувати на Сході через численні внутрішні та зовнішні фактори, діяльність орденів продовжила своє існування в Європі, де вони залишалися важливими політичними та військовими структурами на багато століть вперед.

РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВНО-РИЦАРСЬКИХ ОРДЕНІВ ЯК РУШІЙ ПОЛІТИЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ.

3.1. Роль орденів у підтримці, або протистоянні королям та князям, їх участь у політичних інтригах, дипломатичних місіях і союзах.

У Середньовіччі духовно-рицарські ордени відігравали не лише важливу військово-релігійну роль, а й стали потужними політичними гравцями на європейській арені. Ці організації були наднаціональними структурами з міжнародним впливом, що мали власні армії, фортеці, економіку та дипломатичні канали. Однією з найважливіших особливостей орденів було те, що вони не підпорядковувалися світській владі, а тільки Папі Римському. Це дозволяло орденам бути одночасно потужними союзниками, а інколи й серйозними суперниками для монархів і князів, що прагнули контролювати їхні дії⁴⁰.

У багатьох випадках ордени ставали союзниками королів і князів, особливо в періоди війни з мусульманами чи язичниками. Наприклад, в Іспанії ордени Сантьяго, Калатрава і Алькантара активно підтримували королів Кастилії, Леону та Арагону в боротьбі проти маврів під час Реконквісти. Лицарі орденів виступали як ударна сила християнських військ, а також брали участь в управлінні новозавойованими землями, підтримуючи порядок і стабільність. Подібні ордени мали величезну військову й адміністративну потужність, що дозволяло їм ефективно допомагати правителям у важкі часи⁴¹.

У Польщі та Литві Тевтонський орден неодноразово залучали для захисту своїх територій або укладення стратегічних альянсів. Наприклад,

40. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993 с. 77

41. Тайерман К. Війна Бога. Нова історія хрестових походів / пер. з англ. А. Іщенка. — Київ : Темпора, 2015. с. 102

князь Мазовії Конрад запросив тевтонців для боротьби з прусами у 1226 році, що стало початком важливих зв'язків між орденом і польськими князями. Водночас, госпітальєри в Середземномор'ї активно співпрацювали з монархами Іспанії, Неаполя, Франції, забезпечуючи охорону торгових шляхів та морське прикриття у війнах з Османською імперією.

Окрім військової підтримки, ордени також допомагали правителям в мирний час, надаючи своїм адміністраціям ресурси для збору податків, побудови інфраструктури, таких як мости, дороги, фортеці, а також шпиталі для хворих і бідних. Це дозволяло зміцнювати стабільність і розвиток у країнах, що співпрацювали з орденами.

Зі зростанням могутності орденів виникали нові конфлікти з монархами та князями, що все частіше ставали підозрілими щодо незалежності цих організацій. Орденам належали великі земельні наділи, вони мали власні армії, укріплені замки та значні ресурси, що часто ставало причиною економічної конкуренції з місцевими правителями. Ще одним фактором конфліктів була непідконтрольність орденів: вони підкорялися лише Папі Римському, а не королям або князям, що не подобалося світським правителям.

Найвідоміший приклад такого протистояння — ліквідація ордену Тамплієрів у Франції. Король Філіп IV Красивий, маючи великі борги перед орденом, організував кампанію звинувачень у ересі і знищення ордену в 1307 році. Останнього Великого магістра Жака де Моле спалили на багатті, а сам орден був офіційно ліквідований на соборі в Вієнні в 1312 році⁴². Це стало поворотним моментом у відносинах між монархами і орденами.

У Священній Римській імперії Тевтонський орден вважав себе незалежною політичною силою, що не підкорялася ні імператору, ні іншим християнським правителям. Це зіткнення з Польщею та Литвою в результаті

42. Флорі, Ж. Хрестові походи та лицарство, XI–XII століття / Ж. Флорі. — Брюссель : De Bock Université, 1998. с. 165

відомої Грюнвальдської битви 1410 року показує, як орден міг вести війни проти християнських держав, коли це суперечило їхнім інтересам. Битва завершилася поразкою тевтонців і стало символом зменшення їхнього політичного впливу на півночі Європи.

Орденам часто доводилося діяти не лише військовими засобами, а й через дипломатію, переговори та міжнародні зв'язки. Їхні послы часто брали участь у міжнародних зібраннях, соборах і переговорах. Наприклад, Тевтонці підтримували дипломатичні зв'язки з Папським престолом, Італією, німецькими князівствами, Великим князівством Литовським і Московією, укладаючи угоди і створюючи альянси.

Госпітальєри, в свою чергу, часто виступали як морські союзники у коаліціях проти Османської імперії, координуючи оборону Середземномор'я та укладаючи стратегічні альянси з такими країнами, як Іспанія, Генуя, Венеція. Завдяки своєму впливу і силі, вони мали змогу впливати на міжнародну політику і безпосередньо впливати на хід історії в регіоні.

Орден Гробу Господнього відігравав особливу церемоніальну роль у Єрусалимському королівстві, де його лицарі виступали як «охоронці святинь». Водночас орден брав участь у дипломатичних переговорах з Візантією та іншими християнськими країнами, намагаючись підтримувати баланс сил у Святій Землі.

Орденам також належала власна мережа розвідки, агентів і інформаторів у різних країнах. Часто вони брали участь у складних придворних інтригах. Наприклад, у Франції трамплієри підтримували одну з фракцій баронів, що стало однією з причин їхнього знищення. Їхня здатність діяти як військові та політичні суб'єкти на міжнародній арені робила їх важливими гравцями в історії Середньовіччя.

Папство розглядало духовно-рицарські ордени як знаряддя поширення католицизму, водночас надаючи їм численні привілеї: податкові пільги, право суду над власними членами, автономію управління. Це викликало суперечності з місцевими феодалами, які втрачали контроль над орденськими володіннями.

Монархи, залежно від ситуації, або підтримували ордени, або ворогували з ними. Так, французький король Філіп IV Красивий, побоюючись зростаючого впливу тамплієрів, домігся їх знищення у 1312 році, звинувативши в ересі й привласнивши їхнє майно. Водночас англійські, іспанські та португальські королі часто надавали орденам землі та підтримку, зважаючи на їхню військову силу та адміністративну ефективність.

На територіях, де ордени діяли автономно, вони фактично заміщували світську владу. Особливо яскравим прикладом є Тевтонський орден у Пруссії, що створив власну централізовану державу з чіткою адміністрацією, армією, дипломатичними місіями. Орден вів самостійну зовнішню політику, укладав угоди з Литвою, Польщею, Руссю, Святим Престолом та Священною Римською імперією.

Духовно-рицарські ордени стали невід'ємним елементом середньовічного політичного ландшафту, формуючи баланс сил між Папою, імператором і місцевими князями. Їхній вплив відчувався як на міжнародному рівні, так і в управлінні конкретними регіонами. З одного боку — вони були союзниками католицької церкви, з іншого — потенційною загрозою для світських правителів через концентрацію влади, військової сили та багатств у власних руках.

Отже, духовно-рицарські ордени виявилися не лише потужними військовими організаціями, але й політичними гравцями з власними

інтересами, впливом і дипломатичними зв'язками, що робило їх важливими акторами на середньовічній міжнародній арені.

3.2. Політична роль духовно-рицарських орденів у державотворчих процесах середньовічної Європи.

Діяльність духовно-рицарських орденів виходила далеко за межі їхньої первинної релігійної місії. Упродовж XII–XIV століть ордени активно впливали на формування внутрішньої політики держав, зокрема через володіння великими земельними угіддями, управління селами, містами, митами, а також через дипломатичні відносини⁴³.

У багатьох країнах ордени стали посередниками між центральною владою та місцевими елітами. Наприклад, у Піренейському півострові ордени Сантьяго, Калатрава та Алькантара відігравали вирішальну роль у процесі Реконквісти, координуючи військові кампанії з місцевими князями та королями. Вони не лише забезпечували військову підтримку, а й займалися адмініструванням новозавойованих територій.

У Священній Римській імперії Тевтонський орден діяв як напівнезалежна теократична держава, що мала тісні зв'язки з імператорською владою, але при цьому діяла самостійно. Орден підтримував дипломатичні стосунки з Польщею, Великим князівством Литовським, Московією та іншими країнами. Участь Тевтонського ордену в битві під Грюнвальдом (1410 р.) стала кульмінацією його зовнішньополітичної активності та виявом протиріч між християнськими державами⁴⁴.

У Франції орден Тамплієрів неодноразово надавав королям кредити,

43. Ердман, К. Походження ідеї хрестового походу / К. Ердман. — Штутгарт : W. Kohlhammer, 1935. с. 107

44. Легофф Ж. Цивілізація середньовічного Заходу / пер. з фр. Я. Грицака. — Львів : Літопис, 2003. с. 248

втручався у конфлікти між баронами, організовував посередництво в угодах. Це зумовило появу підозр та напружених відносин, які врешті-решт завершилися ліквідацією ордену за ініціативи короля Філіпа IV⁴⁵.

В Італії та на Балканах госпітальєри виступали не лише як воїни, а й як дипломати, що координували антиосманські союзи та організовували оборону стратегічно важливих островів (Родос, Мальта). Їхня участь у міжнародних переговорах забезпечувала стабільність у регіонах зі складною етнічною та релігійною мозаїкою.

Таким чином, духовно-рицарські ордени виконували роль наддержавних акторів: брали участь у військових коаліціях, вирішували прикордонні суперечки, утверджували свій політичний вплив не тільки в християнському світі, а й у відносинах з мусульманськими та язичницькими сусідами. Їхній статус і ресурси дозволяли бути повноцінними учасниками геополітичної гри Середньовіччя.

Окрім участі у війнах та місцевому управлінні, духовно-рицарські ордени відігравали важливу роль як дипломатичні інституції. Завдяки своїй автономії та міжнародному статусу, ордени ставали посередниками між монархами, імперіями, містами-державами та навіть між ворогуючими конфесіями.

Госпітальєри активно брали участь у переговорах із Візантією, Османською імперією, Генуєю, Арагоном, італійськими містами. Їхня присутність на Родосі й Мальті робила орден ключовим гравцем у морській політиці Середземномор'я. Орден підтримував дипломатичні канали з Папською курією, використовуючи свою мережу пріоратів у Франції, Англії, Німеччині, Португалії та Іспанії⁴⁶.

Тевтонський орден у XIII–XIV ст. виступав як самостійний суб'єкт

45. Housley, N. *Religious Warfare in Europe* // Н. Гауслі. — Оксфорд 1400–1536. — Oxford University Press, 2002 с. 35

46. Тайерман К. *Війна Бога. Нова історія хрестових походів* / пер. з англ. А. Іщенка. — Київ : Темпора, 2015. с. 246

міжнародних відносин. Його представники вели переговори з імператором Священної Римської імперії, польськими та литовськими князями, орденом мечоносців, Московією, а також із представниками папської курії. Орден мав власну «зовнішню політику», укладав угоди про перемир'я, встановлював торговельні правила і кордони⁴⁷.

Тамплієри виконували роль банкірів, дипломатів і посередників у найважливіших перемовинах Західної Європи. Вони супроводжували делегації, передавали листування між володарями, виступали довіреними особами при укладенні мирних угод. Завдяки фінансовим операціям, які велись по всій Європі, орден мав доступ до конфіденційної інформації, що робило його важливою політичною силою — іноді навіть загрозою для монархічної влади⁴⁸.

Дипломатична активність орденів дозволяла їм впливати на хід політичних подій, уникати прямих конфліктів, маневрувати між інтересами імперій і утверджувати свої позиції у світі, що швидко змінювався. Їхній досвід у веденні переговорів, стратегічному плануванні та мережевому впливі можна розглядати як приклад середньовічної «м'якої сили» у міжнародних відносинах.

3.3. Роль орденів у розвиток освіти, мистецтва, архітектури та культури, а також вплив на соціальні структури того часу.

Діяльність духовно-рицарських орденів у Середні віки не обмежувалась лише військовими чи релігійними функціями. Вони справили значний вплив на освіту, мистецтво, архітектуру, а також на соціальні структури тогочасного європейського суспільства. Ці організації,

47. Тайерман К. Війна Бога. Нова історія хрестових походів / пер. з англ. А. Іщенко. — Київ : Темпора, 2015. с.205

48. Мюррей, А. В. The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History, 1099–1125 / А. В. Мюррей. — Оксфорд : Oxford University Press, 2000. с.58

поєднуючи духовні ідеали з дисципліною та організованістю, стали носіями культурних трансформацій у регіонах, де вони діяли⁴⁹.

Багато духовно-рицарських орденів займалися освітньою діяльністю, розуміючи, що успіх місії залежить не лише від зброї, а й від інтелектуального впливу. Зокрема, Госпітальєри та Тамплієри створювали школи при монастирях та шпиталях. Вони навчали не лише майбутніх лицарів, а й медиків, адміністраторів, писарів. Тевтонський орден у Пруссії засновував освітні осередки при церквах і замках, сприяв поширенню латиниці та релігійної освіти серед місцевого язичницького населення. Орден святого Лазаря, попри свою вузьку медичну спеціалізацію, зосереджувався на практичному навчанні в галузі медицини та догляду за хворими. Освітня система в орденних закладах зазвичай включала навчання грамоти, знання Священного Писання, латини, а також основ військової справи, історії, арифметики й логіки. Багато орденських капеланів володіли філософською та богословською освітою, здобутою в університетах Парижа, Болоньї, Оксфорда чи Кельна⁵⁰.

Одним із найпомітніших аспектів культурної спадщини орденів є архітектура. Орденські замки, фортеці, монастирі, шпиталі та церкви стали зразками середньовічного зодчества. Тевтонський орден звів численні готичні фортеці з червоної цегли, найвідомішою з яких є Мальборк (Марієнбург) — найбільший цегляний замок у світі, що втілює силу та монументальність орденського стилю⁵¹. Тамплієри популяризували ротонди — круглі храми, архітектурна форма яких була нав'язана храмом Гробу Господнього в Єрусалимі. Такі будівлі збереглися у Франції, Англії, Італії та Іспанії. Госпітальєри залишили по собі велику кількість шпитальних

49. Літвінова Л. Вплив чернечих орденів на формування культурної ідентичності середньовічної Європи // Історичний вісник. – 2019. – №2. с. 58

50. The Crusader States // Encyclopaedia Britannica. с. 52

51. Замок у Мальборку // Poland Travel (UK).

комплексів і церков в стилі пізньої готики — особливо в Родосі та на Мальті. Мистецтво, покровителями якого часто виступали ордени, включало іконопис, вітражі, фрески, оздоблення храмів, герби та геральдику. У релігійному живописі поступово формувались нові образи — лицаря як святого захисника віри, християнського воїна та мученика⁵².

Діяльність духовно-рицарських орденів значно вплинула на трансформацію соціального ладу Європи. Їхній вплив проявлявся в кількох аспектах: формуванні нового соціального стану — рицарсько-чернечого, що стояв на межі між духовенством і світською знаттю; інтеграції нових земель до європейської соціальної моделі. У Пруссії, Прибалтиці та на територіях, звільнених у Реконкісті, ордени впроваджували феодальні відносини, засновували села, поширювали християнські норми моралі та господарювання. Благодійна діяльність орденів, надання прихистку, догляд за хворими та годування голодних стали важливими соціальними запобіжниками в періоди криз. Окрім того, ордени впроваджували сувору дисципліну, ієрархічну систему та внутрішній порядок, які згодом стали моделлю для світських організацій, навіть армій і бюрократій⁵³.

Через свою активність у різних куточках Європи духовно-рицарські ордени сприяли культурній уніфікації континенту. Вони підтримували латинську мову як мову богослужіння, діловодства й науки; популяризували єдині архітектурні стилі; сприяли циркуляції текстів, листів, рукописів; поширювали універсальні моральні та релігійні цінності. Це сприяло поступовому формуванню спільної латинської християнської цивілізації, ядром якої стали духовно-чернечі інституції, університети й ордени.

Духовно-рицарські ордени відіграли ключову роль не лише у військових та релігійних кампаніях, але й у формуванні культурної,

52. Флорі, Ж. Хрестові походи та лицарство, XI–XII століття / Ж. Флорі. — Брюссель : De Boesck Université, 1998. с. 183

53. Пішар, Ж. The Crusades: c.1071 – c.1291 / Ж. Пішар. — Кембридж : Cambridge University Press, 1999. с. 190

освітньої та соціальної тканини середньовічної Європи. Вони були провідниками нових архітектурних рішень, зберігачами знань, організаторами господарського та релігійного життя. Їхня спадщина і сьогодні залишається помітною в європейському культурному ландшафті, символізуючи ідеали лицарства, віри та служіння.

Духовно-рицарські ордени також відіграли унікальну роль у формуванні та поширенні ключових традицій середньовічної Європи, зокрема в релігійних, військових і культурних аспектах. Вони стали основою для формування нового типу християнського служіння, поєднуючи релігійну посвяту з активним втручанням у військові та політичні справи. Орденські війська стали зразком військової дисципліни та організації, а самі ордени стали важливими носіями культурних традицій, правових норм і рицарської етики. Вони стали важливою частиною не лише релігійної, але й соціально-політичної структури Європи, залишаючи спадщину, яка вплинула на подальший розвиток цивілізації.

Духовно-рицарські ордени продовжили формувати європейську цивілізацію не лише через свою військову і релігійну діяльність, а й завдяки їхній здатності інтегрувати різні соціальні та культурні моделі на новоприєднаних територіях. Орденські принципи і цінності, на основі яких вони функціонували, стали своєрідним фундаментом для поширення середньовічної європейської ідентичності в найвіддаленіших куточках континенту, а також на новоприєднаних землях.

Вплив духовно-рицарських орденів на сучасну європейську культуру і політику можна побачити і сьогодні. Їхня роль у формуванні сучасних націй, зокрема в таких країнах, як Польща, Литва, Німеччина та Іспанія, є очевидною. Вони залишили нам не лише величезну архітектурну та

культурну спадщину, але й ідеї, які живуть у сучасних соціальних і політичних структурах.

Духовно-рицарські ордени також надихали утворення багатьох сучасних міжнародних організацій, таких як Червоний Хрест, що продовжує практики гуманітарної допомоги та благодійності. Ідеї служіння та захисту слабших, допомоги нужденним і вірності своєму призначенню, які були основою орденської ідеології, знаходять відображення у діяльності багатьох сучасних неприбуткових і благодійних організацій.

Таким чином, духовно-рицарські ордени, спочатку створені для виконання релігійних і військових завдань, стали важливими носіями культурних, соціальних та політичних ідей, які надалі вплинули на весь розвиток середньовічної Європи та її спадщину в сучасному світі. Їхня діяльність, не лише у військовій, а й у культурній, освітній та соціальній сферах, сприяла створенню основ європейської цивілізації, що ми сьогодні знаємо як західну традицію.

3.4. Вплив діяльності і орденів на розвиток релігійних, військових та культурних традицій Європи.

Діяльність духовно-рицарських орденів мала глибокий і багатогранний вплив на розвиток європейської цивілізації в період Середньовіччя. Через поєднання релігійної ревності з військовою організацією ці ордени стали унікальним явищем, що суттєво змінило як духовне життя європейського суспільства, так і його військову культуру та культурну самосвідомість.

У релігійній сфері духовно-лицарські ордени, зокрема ордени тамплієрів, госпітальєрів і тевтонців, відігравали важливу роль у поширенні

і зміцненні церковного авторитету. Їхня діяльність сприяла утвердженню ідеї «священної війни», в якій боротьба за віру розглядалася як форма служіння Богові. Сам факт поєднання чернечого способу життя з військовою службою символізував новий тип християнської відданості, що мав значний вплив на формування рицарської ідеології. Ордени стали прикладом аскетичного служіння Церкві в умовах постійної загрози зі Сходу, що посилювало релігійне самовизначення багатьох християнських спільнот Європи.

У військовій сфері ордени внесли суттєві зміни у способи організації армій, підготовку воїнів та ведення бойових дій. Вони стали одними з перших добре структурованих військових корпорацій, які діяли за принципами дисципліни, централізованого командування та братства. Орденські фортеці, зокрема на Сході, демонстрували нові підходи до фортифікації, які пізніше були використані в Європі. Крім того, ордени активно брали участь у військових конфліктах не лише під час хрестових походів, а й у внутрішньоєвропейських кампаніях, наприклад, Тевтонський орден — у Прибалтиці та Польщі. Їхня стратегія, логістика та навіть медична допомога воїнам стали зразком для майбутніх армійських структур.

Культурний вплив орденів проявився у багатьох сферах — архітектурі, освіті, книговидавстві, дипломатії. Орденські замки та храми стали зразками готичної й романської архітектури, особливо на територіях Сходу та Центральної Європи. Освітні ініціативи орденів — відкриття лікарень, шкіл, скрипторіїв — сприяли збереженню та передаванню знань. Багато представників орденів вели хроніки, укладали документи, спілкувалися з різними культурами Сходу, що стимулювало міжцивілізаційний діалог. Крім того, ордени були важливими

посередниками між латинською та візантійською традиціями, а також між християнським і мусульманським світом.

Таким чином, духовно-рицарські ордени не лише захищали християнські інтереси у військовому плані, але й активно формували релігійну свідомість, сприяли еволюції європейського воєнного мистецтва та збагачували культурну спадщину середньовічної Європи. Їхня спадщина продовжувала впливати на традиції Європи навіть після занепаду самих орденів.

3.5 Характеристика основних орденів, таких як Тевтонський орден, Орден храмовників, Орден госпітальєрів, їх відмінності у церковно-ідеологічній та військово-політичній діяльності, а також їх взаємодію між собою.

Духовно-рицарські ордени Середньовіччя були не лише релігійними чи військовими інституціями, а й багатофункціональними структурами, які діяли в геополітичному полі Європи. Серед них особливо вирізняються Тевтонський орден, Орден храмовників (Тамплієри) та Орден госпітальєрів, які стали моделлю для подальших рицарських організацій і справили значний вплив на церковне, політичне, військове та культурне життя середньовічної Європи⁵⁴.

Орден Тамплієрів, відомий також як Орден Лицарів Христа, був одним з найбільш впливових та таємничих духовно-рицарських орденів середньовічної Європи. Його історія нерозривно пов'язана з подіями Хрестових походів, і саме орден став символом християнського лицарства, а також важливим елементом розвитку середньовічної культури, економіки та політики⁵⁵.

54. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993 с. 183

55. Feudal Structures in the Latin East // Crusades-Encyclopedia. с.190

Орден був заснований в 1118–1119 роках групою французьких лицарів на чолі з Гугом де Пейном, Жофруа де Сен-Омером та ще сімома лицарями, які вирушили до Єрусалиму з метою забезпечити безпеку паломників, що прямували до святинь. Місія лицарів полягала не тільки в охороні паломників, але й у захисті християнських земель від мусульман. Король Єрусалиму Балдуїн II надав лицарям місце для резиденції в старій мечеті Аль-Акса в Єрусалимі, на території, де, за переказами, стояв храм царя Соломона. Це місце стало не тільки географічним, але й символічним центром для ордену, що відобразилось у його назві — «Тамплієри», від французького temple — храм.

Орден швидко зростав і поширювався по всій Європі, отримавши багаті земельні володіння, численні замки, монастирі та шпиталі. У 1128 році Папа Євгеній III на церковному соборі в Труа затвердив статут ордену, який був розроблений святим Бернардом Клервоським на основі строгих правил цистерціанців. Тамплієри приймали три обітниць — бідності, безшлюбності та послуху, і вели аскетичне життя, відмовляючись від родинних зв'язків і матеріальних благ. Члени ордену поділялися на три основні категорії: лицарів, які вели бойові дії; священників, що здійснювали духовні обряди; та сержантів — воїнів і слуг, що виконували допоміжні функції.

Із часом орден став потужною політичною та економічною силою. Власність ордену включала десятки замків, маєтків і сіл по всій Європі, а також портові містечка та кораблі. Тамплієри першими в Європі впровадили банківську систему, включаючи банківські чеки та кредити. Їхні клієнти були не лише звичайними людьми, а й королями та великою аристократією. Зокрема, французький король Філіп IV і король Арагону Альфонсо I мали з орденем тісні фінансові зв'язки.

Проте зростаючий вплив ордену не залишився непоміченим. Король Філіп IV, що переживав фінансові труднощі і мав великі борги перед орденом, почав розглядати тамплієрів як потенційну загрозу своїй владі. У 1307 році за його наказом в Франції почалися арешти лицарів ордену, і їм були висунуті численні звинувачення, багато з яких мали політичний характер, зокрема в єресі, богохульстві та чорній магії. Папа Климент V, під тиском короля, видав низку булл, якими офіційно скасував орден у 1312 році.

Останній Великий магістр ордену, Жак де Моле, був спалений на багатті в Парижі в 1314 році. Незважаючи на офіційну ліквідацію ордену, його спадщина продовжувала жити в культурі, символіці та архітектурі. Середньовічні замки, храми та монастирі, які належали ордену, стали частиною європейської культурної спадщини, а символи та міфи, що оточували тамплієрів, живуть в народній уяві та сучасній популярній культурі.

Орден Тамплієрів не лише став ключовим елементом в історії християнства та Європи, а й залишив по собі величезний вплив на військові, економічні та культурні практики того часу. Їхній внесок у розвиток банківської системи, архітектури та міжнародних зв'язків, а також їхні філософські та релігійні погляди залишаються об'єктом дослідження і захоплення до сьогодні.

Тевтонський орден (*Ordo domus Sanctae Mariae Teutonicorum Hierosolymitanorum*) — один із найвідоміших духовно-рицарських орденів Середньовіччя, заснований німецькими хрестоносцями наприкінці XII століття, під час Третього хрестового походу. Спочатку орден мав госпітальну мету і став організацією для догляду за пораненими та хворими під час облоги фортеці Акри в 1189–1191 роках. Однак, після офіційного

затвердження Папою Інокентієм III в 1198 році, орден перетворився на повноцінну духовно-військову структуру⁵⁶.

Метою Тевтонського ордену була захист християн у Святій Землі, боротьба з мусульманами та язичниками, а також місіонерська діяльність. Оскільки орден складала здебільшого німецькі лицарі, його діяльність з часом перемістилася на території Центральної та Східної Європи, де орден активно боровся з язичницькими народами, зокрема пруссами та литовцями. Спочатку орден мав офіційну назву «Орден німецьких лицарів Пресвятої Діви Марії в Єрусалимі», а його діяльність була тісно пов'язана з імперською політикою Священної Римської імперії.

Орден мав централізовану ієрархічну структуру, очолювану Великим магістром (Grossmeister). Під його командуванням знаходилися Ландмейстери — керівники регіональних округів, а також комтури — управителі замків і господарств. Окрім того, у складі ордену було багато інших посад, таких як каштеляни, прапороносці, провізори, капелани тощо. Члени ордену поділялися на три основні стани:

Лицарі — повноправні воїни, здебільшого шляхтичі.

Священики — забезпечували духовну опіку та місіонерську діяльність.

Слуги (сержанти) — виконували адміністративні, господарські та допоміжні функції.

Усі члени ордену складала обітниця бідності, безшлюбності та послуху, що визначало їхню дисципліну та спосіб життя, поєднуючи чернечі принципи з військовою організацією. Їхнім символом був білий плащ з чорним хрестом, який уособлював чистоту, жертвність та покору Христу.

56. Military Orders of the Middle Ages // World History Encyclopedia. с. 227

Спершу Тевтонський орден активно діяв у Святій Землі, однак після втрати хрестоносцями Єрусалиму в 1291 році орден переніс свою діяльність до Європи. У 1226 році князь Мазовецький Конрад запросив Тевтонський орден до Польщі для боротьби з язичницьким племенем пруссів. Це стало початком колонізації Пруссії, що в подальшому призвело до створення Тевтонської держави, яка об'єднувала величезні території Східної та Центральної Європи.

У 1237 році Тевтонський орден об'єднався з Орденом мечоносців, що дозволило розширити володіння ордену на Лівонію (сучасні Латвія та Естонія). Таким чином була створена одна з найпотужніших теократичних держав Середньовіччя.

Тевтонський орден активно вів війни з литовцями, поляками, руськими князівствами та іншими народами Балтії. Найбільш відомою подією стало поразка ордену у Грюнвальдській битві 1410 року, коли війська Польщі та Великого князівства Литовського завдали тевтонцям нищівної поразки. Ця поразка стала кульмінацією занепаду військово-політичної потуги ордену.

У XV–XVI століттях орден втратив свою політичну незалежність. У 1525 році Великий магістр Альбрехт Гогенцоллерн секуляризував орденські володіння та проголосив створення Прусського герцогства, при цьому прийнявши лютеранство. Це поклало край існуванню Тевтонської держави як духовно-рицарської організації.

Тевтонський орден володів значними територіями, включаючи землі, замки, монастирі та села. Економіка ордену базувалася на податках із селян, доходах від торгівлі, митах з портів, а також продукції орденських господарств — зерна, риби, солі, лісу. Орден мав розвинену інфраструктуру

укріплень, серед яких найвідомішим є замок Мальборк (Марієнбург) — одна з найбільших цегляних фортець Європи.

Тевтонський орден також активно займався місіонерською діяльністю серед язичників, будуючи школи, лікарні та церкви. Вони активно поширювали християнство, латиницю, нові аграрні технології, але їхня колонізація часто супроводжувалася жорстокістю, примусовим хрещенням і насильницьким підкоренням місцевого населення. Так, наприклад, під час боротьби з пруссами орден використовував жорстокі методи для звертання місцевих племен у християнство.

Основними рисами діяльності Тевтонського ордену були:

Поєднання монашої дисципліни з активною військовою експансією.

Створення Тевтонської держави в Пруссії, що мала велику територіальну та політичну потугу.

Тісна співпраця з імператором Священної Римської імперії, хоча орден формально підпорядковувався Папі Римському.

Масштабні військові кампанії проти балтійських народів, Польщі та Литви, які стали частиною «північних хрестових походів».

Тевтонський орден проголошував себе «мечем Христовим», обґрунтовуючи свою діяльність як священну боротьбу проти язичників, що були «невірними». Його дії неодноразово підтримувалися папськими буллами, які вважали «північні хрестові походи» такими ж важливими, як боротьба за Святу Землю.

Таким чином, Тевтонський орден став однією з наймогутніших та найагресивніших організацій середньовічної Європи, відігравши важливу роль у християнізації та колонізації Балтії, а також у боротьбі за політичну та економічну перевагу в Європі.

Орден госпітальєрів, або Орден Святого Йоанна Єрусалимського, є одним з найстаріших духовно-чернечих орденів Середньовіччя, що існує до сьогодні. Його історія починається в 1070-х роках, коли в Єрусалимі було засновано госпіталь для паломників-християн. Офіційно орден був затверджений Папою Пасхалієм II у 1113 році, і його головною місією стало забезпечення медичної допомоги хворим та пораненим паломникам, а також захист святинь. Орден отримав свою назву від Святого Йоанна Милостивого, і його засновником вважається купець Жерар з Амальфі, який отримав дозвіл у мусульманського халіфа на відкриття госпіталю.

У період після захоплення Єрусалима хрестоносцями в 1099 році орден став військово-релігійною організацією, поєднуючи монаше життя з охороною святинь та християнських володінь. Орден мав чітку організаційну структуру, на чолі з Великим магістром, який був духовним та військовим лідером. Провінції ордену поділялися на пріорати та коменди, а його склад включав лицарів, капеланів та сержантів.

Після втрати Єрусалима в 1187 році орден переніс свою базу на Кіпр, а пізніше — на острів Родос (1309–1522), де став потужною морською силою, яка захищала християнські судноплавні шляхи і боролася з мусульманськими піратами. У 1530 році орден отримав від іспанського короля Карла V острів Мальта, де він перебував до 1798 року. Цей період ознаменувався численними військовими кампаніями, включаючи Велику облогу Мальти в 1565 році, коли чисельно менші сили госпітальєрів успішно зупинили наступ Османської імперії.

Госпітальєри не ставили перед собою мету завоювання нових територій, а поєднували медичну допомогу, захист паломників і оборону християнських земель. Вони стали основоположниками шпиталів та медичної допомоги в Європі, а також закладали основи госпітальної

медицини, гігієни та догляду за пораненими. Орден володів численними землями, замками та госпіталями, а його економіка включала доходи від орденських маєтків, морської торгівлі, пожертви та спадщину.

Окрім військової діяльності, орден активно підтримував будівництво церков, монастирів, шпиталів та розвиток архітектури. Він також мав значний вплив на медицину, освіту та релігійне виховання, беручи участь у дипломатичних місіях і виступаючи як посередник між державами Європи та Сходу. Сьогодні Мальтійський орден є суверенною гуманітарною організацією з дипломатичним статусом, яка продовжує свою діяльність в більше ніж 100 країнах світу, зберігаючи традиції благодійності, медичного захисту, культурної спадщини та духовної місії.

Головними рисами діяльності ордену є активна медична й благодійна місія, створення потужного флоту для оборони християнських територій, участь у всіх основних Хрестових походах та переміщення з Єрусалиму на Родос і Мальту. Орден госпітальєрів зосереджувався на обороні, а не на завоюванні, і його діяльність мала значний соціальний та цивілізаційний характер.

Попри спільну християнську ідеологію та духовно-чернечу дисципліну, між трьома головними духовно-рицарськими орденами Середньовіччя — Тамплієрами, Госпітальєрами та Тевтонцями — існувала не лише співпраця, а й прихована конкуренція. Вони мали однакову мету — захист християнства, боротьбу з мусульманами та язичниками, однак їхні стратегії, політичні інтереси і навіть підходи до релігійної місії часто відрізнялися, що часом спричиняло напруження.

У Святій Землі, під час Хрестових походів і після них, ордени часто взаємодіяли в обороні християнських володінь, однак не завжди це була гармонійна співпраця. Вони змагалися за вплив, ресурси та пожертви, що не

рідко призводило до конфліктів. Папське заступництво було важливим елементом для кожного ордену, і за нього неодноразово боролися, оскільки воно давало певні політичні й фінансові переваги.

Після завершення Хрестових походів, Тевтонці та Госпітальєри іноді ставали союзниками у боротьбі з мусульманськими військами або іншими ворогами християнської віри, особливо в морських кампаніях. Орден Госпітальєрів, який мав значний військовий флот, допомагав Тевтонцям у боротьбі за контроль над торговими шляхами та територіями в Середземномор'ї. Однак у той же час конкуренція між ними не зникала, зокрема через питання контролю над важливими портами, ресурсами і територіями в Європі.

Тамплієри, зі своєю значною економічною потугою, неодноразово виступали критиками політики Тевтонців, вважаючи їхнє розширення на Схід агресивним і політично мотивованим. Тамплієри прагнули зберегти духовну місію своїх військових дій і часто критикували Тевтонців за те, що вони надто активно інтегрували політичні та економічні інтереси в свої кампанії. Це, зокрема, стосувалося їхніх військових операцій в Прибалтиці, де Тевтонці активно займалися завоюванням земель та християнізацією місцевих народів, що не завжди відповідало ідеалам інших орденів.

Відносини між орденами часто залежали від політичного контексту в кожній конкретній країні. Наприклад, у Франції ордени часто виступали союзниками Папи Римського, співпрацюючи між собою для досягнення спільних релігійних і політичних цілей. Однак у Німеччині, де ордени мали значний вплив, їхні інтереси могли розходитися, зокрема через суперечки за землі та території. Наприклад, Тевтонці мали значний вплив на розвиток християнства в Східній Європі, в той час як Госпітальєри та Тамплієри більше орієнтувалися на захист християнських святинь у Святій Землі.

Три головні ордени мали не лише спільну релігійну ідеологію, а й спільну мету — захист християнства, але вони не були однорідними в своїх методах досягнення цієї мети. Вони відрізнялися за геополітичними пріоритетами, підходами до війни та колонізації, і навіть у питаннях стратегічних альянсів. Так, якщо Тевтонці зосереджувалися на християнізації і завоюванні нових територій у Східній Європі, то Госпітальєри зберігали перевагу в морських кампаніях і госпітальних службах, зокрема організуючи медичні установи. Тамплієри ж, маючи значний економічний і фінансовий вплив, мали інші стратегічні цілі, більше орієнтуючись на утримання святинь.

Загалом, хоча ордени поділяли спільні релігійні переконання та дисципліну, кожен з них мав свої особливості, стратегії і підходи до виконання місії. Їхня діяльність була визначена не тільки духовними принципами, а й політичними, економічними та культурними чинниками, що дозволяло їм формувати різні моделі взаємодії релігії, війни та політики в середньовічній Європі. Спадщина цих орденів не лише залишила значний слід у середньовічній історії, але й значно вплинула на подальший розвиток уявлень про лицарський ідеал, межі духовної влади та обличчя Європи як цивілізації. Їхні конфлікти та альянси стали частиною складної і багатоаспектної картини середньовічної політики та релігії, впливаючи на формування європейських держав та національних ідентичностей.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження теми церковно-ідеологічної та військово-політичної діяльності духовно-рицарських орденів у Середні віки було встановлено, що ці організації стали унікальним явищем у структурі середньовічної європейської цивілізації. Вони об'єднали в собі релігійні обітницькі, військову доблесть, політичні амбіції та культуротворчу місію.

Держави хрестоносців стали яскравим прикладом трансплантації європейської феодалної моделі на східні землі. Їхній розвиток був тісно пов'язаний з діяльністю духовно-рицарських орденів, які забезпечували військовий захист, адміністративну ефективність і духовне керівництво. Попри коротке існування, ці держави стали ключовою спробою християнського Заходу закріпитися на Близькому Сході, а їхній досвід надовго визначив взаємини між Європою та Сходом.

Духовно-рицарські ордени виникли на зламі XI–XII століть у контексті Хрестових походів як відповідь християнського світу на потребу захисту Святої Землі, християнських святинь та паломників. Вони стали важливими складовими християнської цивілізації того часу, об'єднавши духовне служіння з військовою діяльністю. Від самого початку їхня діяльність була подвійною за своєю природою: духовна, в контексті чернецтва, та військова, у формі лицарства, що сформувало новий тип релігійного служіння — «воїнство Христове», котре стало основою їхньої діяльності.

Церковно-ідеологічна роль орденів була надзвичайно важливою. Вони стали важливими агентами церковної політики, активно поширюючи католицьке вчення. Окрім того, ордени активно захищали християн, будували церкви, організовували паломництва, а також проводили

місіонерські кампанії. Їхня ідеологія ґрунтувалася на концепції «святої війни», яку підтримували не тільки Папи Римські, а й європейські монархи, що робило ордени важливою складовою релігійної та політичної картини того часу.

Військова діяльність орденів була однією з найорганізованіших у Середньовіччі. Вони брали активну участь у всіх основних Хрестових походах, засновували фортеці, керували територіями та створювали повноцінні теократичні держави. Одним із яскравих прикладів є Тевтонський орден, який утворив державу в Пруссії. У політичному аспекті ордени виступали як союзники, так і опоненти королів і князів, виконуючи дипломатичні місії, укладаючи союзи та суттєво впливаючи на геополітичний баланс у Європі.

Крім того, ордени мали значну культурну, освітню та економічну роль. Вони сприяли розвитку освіти, архітектури, медицини й благодійності. Госпітальєри стали піонерами в організації шпиталів і лікарень, Тевтонці в адміністративному устрої колонізованих територій, а Тамплієри — у банківській справі. Орденні володіння стали центрами культурного обміну між Заходом і Сходом, де будувалися замки, монастирі, школи та лікарні. Орденні організації також формували феодалні відносини в прикордонних регіонах, що сприяло розвитку нових економічних і соціальних структур.

Попри спільну католицьку віру та чернечо-лицарський устрій, ордени відрізнялися за напрямками діяльності та стратегічними цілями. Тамплієри були найбільш впливовими в фінансовій та політичній сферах, маючи потужну мережу банківських установ і значний вплив на європейські монархії. Госпітальєри ж, у свою чергу, зберігали баланс між військовими та гуманітарними функціями, організовуючи шпиталі та підтримуючи

християн у всіх сферах їхнього життя. Тевтонський орден реалізував ідею військової експансії в ім'я християнства на язичницькому Сході, проводячи завоювання і християнізацію територій, особливо в Балтії.

Взаємодія між орденами була складною та багатогранною. Вони співпрацювали, захищаючи християнські землі від зовнішніх ворогів, але в той же час змагалися за вплив, ресурси та політичне заступництво від Папи Римського та європейських правителів. Ця конкуренція та співпраця відображали складну динаміку відносин між орденами, яка не обмежувалася лише військовими або церковними інтересами, а мала вплив на всю політичну і соціальну структуру Європи того часу.

Безперечно, духовно-лицарські Ордени відіграли одну з ключових ролей у хрестоносному русі XI–XIII століття, а їх значний вплив на політичне та соціально-економічне життя середньовічної Європи не підлягає сумніву. Ці унікальні за своєю суттю організації стали осередком християнства у Святій землі, а згодом і в усій Європі, активно впливаючи на церковні та канонічні норми шляхом їх імплементації та реформування на основі впровадження власних правових норм. Такий вплив дає підстави говорити про формування унікального по своїй сутності орденського права.

Лицарські ордени, такі як Тевтонський орден, Орден Меченосців та Лівонський орден, відіграли важливу роль у християнізації Східної Європи у період середньовіччя.

У 12-13 століттях, коли ці ордени були створені, Східна Європа була переважно язичницькою. Ордени були створені з метою боротьби з язичницькими народами та поширенням християнства. Вони виконували функції місіонерів, будуючи церкви та проповідуючи християнство серед населення.

Одним з найвідоміших прикладів впливу рицарського ордену на християнізацію є Тевтонський орден. Вони заснували багато церков та монастирів у своїй території та виконували місійну роботу серед населення. Також вони змушували язичницьких володарів підкорятися та приймати християнство, що призводило до поширення релігії.

Іоаніти відіграли значну роль у розвитку західно-європейської військової справи й боротьбі з , а також відомі як організатори перших європейських .

Тамплієри чеканили свою власну монету. Протягом XII-XIII століть ними було вироблено таку кількість срібних грошей, що вони стали звичайним платіжним засобом.

Розквіт Ордену пов'язаний з епохою Хрестових походів (1096—1291 рр.). Із усіх орденів госпітальєри є, мабуть, найстаршим з відомих дванадцяти чернечо-лицарських орденів середньовіччя. Із цієї дюжини найпомітніший слід в історії середньовіччя взагалі, і зокрема, в історії Хрестових Походів залишили три: госпітальєри, тамплієри і тевтони. Орден Тамплієрів припинив своє існування в першій половині , два інших існують і досі, хоча й не відіграють нині помітної політичної чи військово-політичної ролі: вони, радше, перетворилися на добродійні громадські організації, тобто повернулися до того стану, з якого починалися.

У цілому, рицарські ордени відіграли значну роль у християнізації Східної Європи шляхом будівництва церков та монастирів, поширенням релігії серед населення та змушуванням язичницьких володарів приймати християнство. Хрестові походи завдали як народам Сходу, так і європейцям величезних збитків. Але своєї мети — завоювання країн Сходу — вони не досягли. Водночас після хрестових походів поживилася торгівля на Середземному морі. Мусульманський світ постав перед європейцями в

іншому вигляді, зі своєю багатою культурою. У Європі почали вирощувати нові землеробські культури: рис, гречку, лимони, яблука, кавуни; вживати тростинний цукор. Зі Сходу європейці запозичили вітряки, навчилися виготовляти шовкові тканини та скляні дзеркала, краще обробляти метал. Відбулися зміни в побуті: на Заході почали мити руки перед їжею, митися в лазнях, частіше міняти білизну й верхній одяг. Після ознайомлення з життям заможних людей на Сході у знаті Західної Європи виникло бажання мати красивий одяг, дорогу зброю, їсти вишукані страви. Для цього потрібні були гроші, і феодали нещадно експлуатували залежних селян

Духовно-рицарські ордени стали символом лицарської епохи, її віри, воєн, амбіцій та суперечностей. Їхня діяльність визначила релігійно-політичний ландшафт Середньовіччя, залишивши помітний слід у військовій історії, культурі, мистецтві й міжнародних відносинах того часу.

Джерела

1. Бартлетт, Р. Формування Європи: Завоювання, колонізація та культурні зміни, 950–1350 / Р. Бартлетт. — Оксфорд : Oxford University Press, 1993. — 456 с.
2. Висоцька Г. В. Духовно-лицарські ордени в середньовічній Європі [Електронний ресурс] / Г. В. Висоцька // Наукові праці. Історія. — 2016. — № 262. — Режим доступу: <https://history.chdu.edu.ua/article/view/86204>.
3. Ердман, К. Походження ідеї хрестового походу / К. Ердман. — Штутгарт : W. Kohlhammer, 1935. — 444 с.
4. Замок у Мальборку [Електронний ресурс] // Poland Travel (UK). — Режим доступу: <https://www.polscha.travel/uk/%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%BA-%D1%83-%D0%BC%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BA%D1%83/>
5. Легофф Ж. Цивілізація середньовічного Заходу / пер. з фр. Я. Грицака. — Львів : Літопис, 2003. — 376 с.
6. Літвінова Л. Вплив чернечих орденів на формування культурної ідентичності середньовічної Європи // Історичний вісник. — 2019. — №2. — С. 45–52.
7. Райхельт В. Релігійні ордени середньовіччя / пер. з нім. В. Гончаренка. — Київ : Либідь, 2002. — 320 с.
8. Співак В. М. Крок до ВНЗ. Всесвітня історія. Довідник. — Київ: Літера ЛТД, 2012. Розділ 13. — Режим доступу: <https://uahistory.co/zno/step-to-vnz-world-history-2012-spivak-full-course/13.php>

9. Тайерман К. Війна Бога. Нова історія хрестових походів / пер. з англ. А. Іщенка. — Київ : Темпора, 2015. — 672 с.
10. Тевтонський орден [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. — Режим доступу:
11. Тевтонський орден [Електронний ресурс] // Українська Релігієзнавча Енциклопедія. — Режим доступу: <https://ure-online.info/encyclopedia/tevtonskyj-orden/>.
12. Флорі, Ж. Хрестові походи та лицарство, XI–XII століття / Ж. Флорі. — Брюссель : De Boeck Université, 1998. — 433 с.
13. Baldwin I | Crusader, Latin Kingdom, Palestine [Електронний ресурс] // Encyclopedia Britannica. — Режим доступу: <https://www.britannica.com/biography/Baldwin-I-king-of-Jerusalem>
14. Crusader Church Hierarchy [Електронний ресурс] // World History Encyclopedia. — Режим доступу: https://www.worldhistory.org/Crusader_Church/
15. Crusader Religious Practices and Education [Електронний ресурс] // World History Encyclopedia. — Режим доступу: https://www.worldhistory.org/Crusader_Orders/
16. Edessa [Електронний ресурс] // World History Encyclopedia. — Режим доступу: <https://www.worldhistory.org/edessa/>
17. Feudal Structures in the Latin East [Електронний ресурс] // Crusades-Encyclopedia. — Режим доступу: <https://www.crusades-encyclopedia.com/feudalstructure.html>
18. Forey, A. The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries Macmillan, - Toronto 1992.
19. Гауслі, Н. Religious Warfare in Europe 1400–1536 / Н. Гауслі. — Оксфорд : Oxford University Press, 2002. — 238 с.

20. Knights Templar. Encyclopædia Britannica [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.britannica.com/topic/Knights-Templar>
21. Krak des Chevaliers [Электронный ресурс] // UNESCO World Heritage Centre. — Режим доступа: <https://whc.unesco.org/en/list/1229>
22. Military Orders and Administration [Электронный ресурс] // Crusades-Encyclopedia. — Режим доступа: <https://www.crusades-encyclopedia.com/militaryorders.html>
23. Military Orders of the Middle Ages [Электронный ресурс] // World History Encyclopedia. — Режим доступа: https://www.worldhistory.org/Military_Orders/ —
24. Мюррей, А. В. The Crusader Kingdom of Jerusalem: A Dynastic History, 1099–1125 / А. В. Мюррей. — Оксфорд : Oxford University Press, 2000. — 408 с.
25. Рішар, Ж. The Crusades: c.1071 – c.1291 / Ж. Рішар. — Кембридж : Cambridge University Press, 1999. — 475 с.
26. Riley-Smith, J. The Crusades: A History. — Yale University Press, 2005. - New Haven
27. Riley-Smith, Jonathan. The Knights of Christ. — London: Hambledon Press, 1995.
28. Riley-Smith, J. The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus, — Macmillan, Toronto 1967.
29. Teutonic Order [Электронный ресурс] // Encyclopaedia Britannica. — Режим доступа: <https://www.britannica.com/topic/Teutonic-Order>
30. The Crusader States [Электронный ресурс] // Encyclopaedia Britannica. — Режим доступа: <https://www.britannica.com/place/Crusader-states>

Додаток 1

Порівняльна таблиця: Основні відмінності між орденами

Ознака	Тамплієри	Госпітальєри	Тевтонський орден
Рік заснування	1119	1113	1190–1198
Початкова місія	Захист паломників	Догляд за хворими	Госпіталь → війна з язичниками
Основна географія	Святу Земля, Франція	Святу Земля, Родос, Мальта	Палестина → Пруссія, Литва
Стратегія	Вплив через мережу осередків	Баланс між гуманітарною місією і війною	Створення держави, колонізація
Спрямування	Військово-фінансове	Соціально-медичне + військово	Військово-експансіоністське
Кінець діяльності	1312 (ліквідований)	Існує донині	1525 (секуляризація)

Складена автором за джерелами: [22],[23],[28]

